

НЯКОИ СЪВРЕМЕННИ ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ОРГАНИЗАЦИЯТА И МЕТОДИКАТА НА УРОКА ПО ГЕОГРАФИЯ

П. Лазаров

Преустройството на учебно-възпитателната работа в нашето училище, по което понастоящем се работи във всички звена на народното образование, може да бъде реализирано преди всичко чрез рационална и целенасочена реорганизация на урока. Урочната работа по отделните учебни предмети трябва да промени своя характер и съдържание, за да отговори на главната цел на реформата на учебното дело у нас — изграждането на новия човек в социалистическото общество, въоръжен с необходимия обем научни знания и практически умения и утвърдил в себе си здрав комунистически мироглед и убеденост. В Решението на пленума на ЦК на БКП по въпросите на образованието от юли 1969 г. изрично се подчертава, че изпълнението на задачите, които стоят пред нашето училище, могат да се решат преди всичко в самия учебен процес. Засега урокът е именно тази основна форма на обучение, чрез която трябва да се решат главните въпроси на преустройството в учебно-възпитателната работа в нашето училище. Затова понастоящем у нас се работи много интензивно върху търсенето на методи и прийоми, чрез които да се повиши рязко ефективността на урочната работа, като същевременно се постави и на съвременни научни основи.

Както е известно, сега образованието в почти цял свят се намира в процес на перманентно преустройство. В много страни се замислят и провеждат образователни реформи, насочени към по-правилната организация и методика на учебната работа. Главната причина за тези напрегнати търсения на рационалното и ефективното в обучението могат да се разграничат най-общо в две направления: от една страна, това е огромният напредък на науката и натрупването на голям обем фактически материал, който според специалистите се удвоява средно за период от 10 до 15 години, и, от друга страна — настойчивите и неумолими изисквания на живота и производството, на които са подчинени непосредствено целите и задачите на училището. А тези изисквания предявяват към младежите и девойките усвояването не само на знания по отделните клонове на науката, но и определени умения за самостоятелност и творчество в работата, абсолютно необходими с оглед на тяхната бъдеща практическа и производствена дейност.

Всеобщо е убеждението между специалистите в областта на образованието, че училището вече не е в състояние да даде на учениците дори

само най-същественото от достиженията на всяка наука. А известно е, че в учебния план са застъпени един съвсем малък брой учебни дисциплини. Задачата да се усвоят от учениците всички фактически знания, натрупани от отделните науки, не бива и да се поставя пред училището, защото тя е нереална. В тази насока всеобщо е мнението, че учениците при изучаването на отделните учебни курсове, в това число и на тези по география, трябва да усвоят задължително само определен обем знания, но заедно с това да придобият сигурни умения и за самостоятелно овладяване на знания, т. е. за самообразование по собствен път. Този извод е много важен, защото той изисква при организацията на урочната работа да не се губят време и сили единствено за овладяване на разширен обем знания, както досега често се получаваше на практика в нашето училище, а на основата на най-важното и най-необходимото от учебното съдържание учениците да могат и сами да разширяват своята подготовка и своя научен кръгзор по география, т. е. да могат да се развиват самостоятелно.

От друга страна, животът и производството, за които училището подготвя своите възпитаници, предявяват с най-голяма настойчивост изискването младежите и девойките, излизаци от училище, да имат не само знания, но и творчески умения за активна дейност в различните сфери на материалното производство и в културния и обществен живот у нас. В случая не се касае до практически умения за пряка производствена работа, каквито учениците могат да усвоят в курсове за квалификация или след няколкоседмична непосредствена работа в производството, а до интелектуални умения за самостоятелност, съзнателност и творчество, които те ще могат да изявят в която и да е сфера на живота, където бъдат поставени. Сега у нас и материалното производство, и науката, и културата се нуждаят от самостоятелни деятели, творци и новатори. Ако не се възпитават в училище именно такива личности, нашата промишленост, нашето селско стопанство и нашата култура ще изостанат и не ще отговорят на големите изисквания, които социалистическото ни общество предявява към тях.

Така в същност се идва до едно подчертано единство в задачите на училището по отношение на изискванията за подготовката на учениците. Сега и научните достижения, и повелите на живота координирано налагат нов подход в учебната работа. Тя трябва да бъде насочена към развиване и усъвършенстване самостоятелността на учащите се, към уменията им сами да извличат научна информация, сами да я интерпретират и да правят съответни изводи и собствени научно обосновани предложения и хипотези. Ето защо сега може да се говори за ефективност на обучението само тогава, когато се осъществява пълноценно задачата за цялостна самостоятелна работа на учениците в урока, за пълноценно развитие на техните интелектуални и практически способности, за тяхното творческо изграждане.

В същност това е една от главните и основни идеи на Решенията на пленума на ЦК на БКП по въпросите на образованието. В тях много от-

четливо е подчертано, че . . . „с реформата в народното образование се цели да се създадат всички необходими условия за . . . изграждане на *творчески личности*, способни самостоятелно да мислят, да се ориентират, да решават възникващите задачи, да преодоляват назрелите противоречия . . . Сега е особено важно да се внедрят такива дисциплини, форми и методи на обучение, които да повишат ефективността на труда на учителя и ученика, да издигнат ролята и активността на учащите се в учебния процес, да осигуряват пълно развитие на интересите, възможностите и способностите на всеки младеж.“¹

Ето защо организацията на урока по география и използваните учебни методи и средства трябва да бъдат подчинени на едно важно и принципно изискване: предоставяне простор и възможност за разгръщане и изява на самостоятелността на учениците в процеса на обучението както по отношение на усвояването на знания, така и в оперирането с тези знания при всеки по урок по география.

Организацията на урочната работа с оглед на самостоятелното усвояване на знанията от учениците предполага различни прийоми за самостоятелна работа с учебника и други литературни източници, работа с различни по съдържание нагледни средства, използване личните наблюдения в природата и стопанството, провеждане на практическа работа, опити и др.

Учебникът е най-важният източник за географски знания на учениците и всекидневно тяхно помагало в урочната работа. При това учебникът съдържа не само текст, но и илюстративен материал (карти, схеми, диаграми, снимки и др.). Рационалната и умела работа с учебника има много голямо значение и за изграждане умения у учениците за работа с книгата въобще, необходими им в техния живот и дейност извън училище. Работата на учениците с учебника в клас при усвояване на новото учебно съдържание на урока може да се организира по различен начин. Един от най-леките и същевременно твърде резултатен начин е усвояването на учебното съдържание от учениците по самостоятелен път чрез четенето на отделни части от урока (рядко на целия урок) и тяхното коментиране след това чрез обща беседа с всички ученици от класа. Практически това може да стане, като се възложи на учениците да прочетат сами една или повече самостоятелно обособени логически части от урока и след това (в зависимост от възрастта на учениците) в едни случаи да преразкажат прочетеното, в други направо да разсъждават по него, в трети да разкриват смисъла на казаното и да правят съответни изводи, в четвърти да определят закономерностите, на които почиват изучаваните географски факти и явления, и др.

Новите учебници по география за V и VII клас значително облекчават работата в тази насока, тъй като текстът на уроците е с елемент на програмираност, т. е. учебното съдържание е разделено на относител-

¹ Пленум на ЦК на БКП по въпросите на образованието 30 — 31 юли 1969 г., Сборник от материали, Издателство на БКП, С., 1969, стр. 98, 107.

но самостоятелни части и след всяка една от тях следват един или повече въпроси към учениците за разясняване и тълкуване на съответния текст. Задачи от теоретичен или практически характер могат да бъдат формулирани и от самите ученици в процеса на усвояване на урочното съдържание по география. Този вид работа на учениците трябва да се поощрява, тъй като тя свидетелствува за внимание и интерес от тяхна страна при четенето на урока и за задълбоченото им вникване в неговото съдържание.

Учениците трябва да бъдат насочвани към осъществяване на самостоятелна работа и на основата на поместените илюстрации в учебника (снимки, карти, диаграми и др.). Те също както текста на урока, трябва да бъдат широко и системно използвани като източник на знания за учениците. Всяка снимка, всяка карта в учебника има определено учебно съдържание. Учениците трябва да свикват да усвояват самостоятелно това съдържание и да го използват за целите на обучението по география.

Самостоятелната работа на учениците с учебника спомага за задълбоченото вникване от тяхна страна в съдържанието на отделните уроци и поместените илюстрации към тях и за възприемането на знанията не механически, а смислено и логически. А това е много важно с оглед изработване умения у учениците за самостоятелна работа с книгата изобщо. От друга страна, при самостоятелното използване от учебника на различни източници за знания (текст, снимки, карти) учебният процес протича при активното участие на учениците в урока. Учителят в такива случаи не е вече само преподавател на знания, а е преди всичко организатор и ръководител на самостоятелната работа на учениците при усвояването на новите знания в часа.

За овладяване на определени географски знания учениците могат да бъдат насочени и към самостоятелно използване на нагледни източници за информация (картини, диафилми, диапозитиви, учебни филми и др.). Използването на нагледните средства при обучението по география създава интерес у учениците и съдейства за по-сигурното и трайно усвояване на знанията. Показваните илюстрации от какъвто и да било характер могат да се използват в две главни насоки: а) като средство за онагледяване на учебното съдържание, което учениците усвояват или вече са усвоили по друг път, и б) като непосредствен източник на знания. В досегашната практика у нас съдържанието на всички видове нагледни материали се използваше преди всичко за илюстриране на казаното от учителя в урока, т. е. за онагледяване на урочния текст. Съвременните изисквания към урока налагат необходимостта от насочване на учениците към самостоятелна работа и с нагледните материали с цел да усвояват от тях определено учебно съдържание. Показването на дадена картина пред учениците, прожектирането на няколко кадъра от диафилм или диапозитив може и трябва да бъде свързано с конкретни задачи по разбиране и овладяване на част от съответния урок по география.

Много голямо значение за разгръщане самостоятелността на учениците в обучението по география имат и техните лични наблюдения в природата и стопанството, осъществявани при провеждане на учебните географски екскурзии. Това, което учениците са видели в природата, в посетените промишлени предприятия, ТКЗС, ДЗС и т. н., оставя много ярки и трайни следи в тяхното съзнание и може да се използва широко в урочната работа по география. Трябва обаче с голяма загриженост да се отчете, че в нашата учебна практика се провеждат твърде малко екскурзии. Недостатъчно учениците се извеждат извън учебната стая за организирани наблюдения въпреки големите възможности, които съществуват в това отношение.

При изучаване курсовете по обща физическа география в V и VIII клас и особено на курсовете по география на България в VII и X клас на учениците трябва да бъде осигурена възможност за повече лични наблюдения и собствени впечатления. Това може да става например при теренни наблюдения в района на родното селище, при посещение на промишлено предприятие и ТКЗС в най-близкия град или село (ако в родното селище няма такива) и др. Личните наблюдения на учениците особено при изучаване на родната страна имат голямо значение и за тяхното възпитание в дух на горещ патриотизъм и интернационализъм, в любов и преданост към родната страна и нейните социалистически завоевания. Далеч не е достатъчно само да се разказва на учениците колко красива и богата е нашата родина, колко големи са нейните постижения в областта на стопанството, просветата и културата, как щастливо живее нашият народ под могъщото крило на партията. Необходимо е още учениците лично да видят, разберат и се убедят какво гигантско строителство е извършено и се извършва у нас, колко и какво се произвежда в нашите заводи, как модерно и механизирано се обработва земята, колко нови и красиви обществени и жилищни сгради са построени в нашите градове и села. Затова географските екскурзии в родното селище, в родния край, в окръга и в цялата страна имат голямо значение за стимулиране активността и самостоятелността на учениците в процеса на обучението.

Самостоятелната работа на учениците при усвояване на нови знания в урока може да бъде насочена и към решаването от тяхна страна на чисто практически задачи. Това важи особено за работата по географската карта. На учениците може да бъде възложено например да измерят дължината и ширината на изучаваните континенти, действителните дължини на най-големите реки в тях, истинските разстояния между отделните райони и селища, да изчислят времето за тяхното изминаване с различни превозни средства и т. н. При всички тези случаи учениците трябва да работят с мащаба на съответната карта, което от своя страна е от значение и за усъвършенствуване на техните умения в тази насока. Безспорно тук може да се постъпи и по друг начин, като учителят сам съобщава например колко е дължината на р. Нил (при изучаване на континента Африка), на р. Дунав (при Европа) или на р. Искър

(при изучаване курса по физическа география на България). На учениците може също така да се каже колко пъти Африка, Европа или СССР са по-големи от България. Но тези данни те могат да получат и по собствен път, чрез изпълнение на поставена от учителя задача. Самостоятелният начин на работа е по-ценен и е за предпочитане пред съобщените наготово сведения от учителя. Практическата работа на учениците има важно място при обучението по география и тя трябва да се използва целенасочено при всички възможни случаи в урока.

Следователно учениците могат да усвоят учебното съдържание на всеки урок освен чрез разказа на учителя и по много други активни за тях начини. Самостоятелното използване на книгата, нагледните материали, личните наблюдения и опит, както и целенасочената практическа работа на учениците създават условия за творческо усвояване на знанията и за тяхното запомняне. Колкото по-разностранни са източниците за научна информация на учениците, толкова по-всеобхватно се вижда и по-сигурно се усвоява от тях съответният урок. При самостоятелното усвояване на знанията и чрез извършване на разнообразна дейност у учениците се усъвършенствува уменията за активност и творчество в работата, за лично отношение към изучавания учебен материал. А това е едно много важно изискване към съвременното училище.

Въпросът за рационалната организация на урока не се изчерпва обаче с всичко това. Самостоятелната работа на учениците по усвояване на учебното съдържание е само едната страна на правилната организация на учебния процес. Другото важно изискване към съвременния урок е изработването на умения у учениците за самостоятелно интерпретиране на придобитите вече знания и тяхното използване по-късно за изясняване причинните връзки и закономерности, на които почиват други изучавани географски факти и явления, както и за решаването на нови и разнообразни задачи от учебно-теоретичен и учебно-практически характер.

Усвояването само на знания, макар и при наличието на максимална самостоятелна работа на учениците, не е достатъчно. Много важно е също така използването на тези знания за развиване познавателните способности на учениците и тяхното умствено усъвършенстване. Ето защо в процеса на учебната работа по география е необходимо на учениците непрекъснато да се поставят познавателни задачи, чрез които те да осмислят и използват творчески усвоеното вече съдържание на урока. Тези задачи могат да са различни по обем и характер, но винаги трябва да предизвикват напрегната умствена дейност у учениците и самостоятелни отговори от тяхна страна. Напоследък в педагогиката и методиката се обръща много голямо внимание на самостоятелната познавателна дейност на учениците, насочена към развитие на мисленето и усъвършенстване на творческото начало в тяхната работа. Така например М. К. Ковалевска свързва самостоятелната познавателна дейност на учениците с развитие на тяхната умствена дейност, с активизиране на тяхното продуктивно мислене. „Ние считаме за съществен признак

на самостоятелната работа — пише тя — умственото усилие, действието, при което ученикът, като прилага своя опит и знания, получава самостоятелно нов за себе си резултат, нови факти, неизвестни за него по-рано причини, нов начин на решаване и т. н.“¹

А според известния съветски учен Н. Дайри самостоятелната работа на учениците трябва да се насочва преди всичко към активизиране на тяхната мисловна дейност. „Ако ученикът запомня и преразказва съдържанието от учебника, документите, разказа на учителя, кинсфилма, то при това може и да няма самостоятелна работа или тя да е сравнително малка. Ако пък, черпейки знания от различни източници, ученикът не само запомня разсъждения, умозаклучения, определения на понятия, изказвания на учителя или данни от учебника, а ги съставя (извлича) сам при крайна оценка на учителя — това в същност е самостоятелна мисловна дейност.“²

Като се отчита голямото значение на самостоятелната логическа дейност на учениците в урока, необходимо е да се насочват техните усилия и към творческо използване на известните им географски и други знания за разкриване на нови факти и закономерности от географско естество. Изхождайки от определено учебно съдържание, както и от сведения, които имат от практиката и живота, и обмисляйки всестранно тези факти, учениците могат да стигнат самостоятелно до логически изводи, предложения, хипотези. Тази самостоятелна и активна мислова дейност на учениците е в основата на така нареченото проблемно обучение. Решаването на дадена учебна проблема е свързано винаги с интелектуалното затруднение на учениците, които трябва да изминат сами пътя от известните им факти и сведения до неизвестните изводи и заключения и в много случаи до нови факти и данни. При всяка такава мислова операция у учениците се усъвършенствува уменията за лично и творческо отношение към разглежданите въпроси и се развива тяхната всестранна самостоятелност. А това, както бе подчертано, е една от главните задачи на нашето училище.

Ето защо, изхождайки от повелите на времето, е необходимо учениците непрекъснато да се насочват към самостоятелно овладяване на знания и към самостоятелно опериране с тези знания. Целият този диапазон от учебна работа, която учениците могат да извършат в рамките на урока, трябва да бъде организирана и ръководена от учителя по география. В уменията на учителя да насочи правилно тази многогранна дейност на учениците се крие и залогът за успешно преустройство на учебния процес. За изпълнението на тази задача учителят е поставен пред много големи трудности. Сега далеч не е достатъчно голямо да подготви добре урока си по отношение на неговата фактическа

¹ М. К. Ковалевска, Самостоятелната работа на учениците, сп. „Народна просвета“, 1968, кн. 10, стр. 14.

² Н. Д а й р и, Об ефективном уроке, сп. „Народное образование“, 1962, кн. 2, стр. 57 — 58.

страна, да определи съответните нагледни материали и да уточни кога и как ще ги използва, да състави план на урока за нови знания и да набележи учениците за изпитване. За да отговори на новите изисквания за рационална организация на урока по география, учителят трябва освен горното да вникне много задълбочено и в съдържанието на всеки урок, да прецени кои моменти от него учениците могат да усвоят самостоятелно и кои да даде той, да уточни какви други знания на учениците могат да бъдат използвани (усвоени знания по другите учебни предмети, сведения от други информационни източници, като вестници, списания, радио, телевизия и т. н.), да определи въпросите и задачите, които трябва да постави на учениците в хода на урочната работа, и да регламентира времето за тях. За всичко това учителят трябва да се подготви старателно, като вложи и свое лично творчество в работата си. Не бива да се разчита изключително на указанията отвън или на чуждия опит. Тази практика, както показва досегашната работа, се оказва неправилна. Щом като целите са ясни, щом като задачите са определени, всеки учител трябва да подходи по своему към тяхното реализиране. Ако ние искаме от учениците самостоятелност, активност и творчество в работата, много логично е същите изяви, и то в много по-широк обем, да търсим в работата на учителя. Тогава няма да се пренася шаблонно опитът на другите, а всеки учител ще прилича на себе си. Всеки нов негов урок ще бъде различен от другите и затова ще бъде интересен и привлекателен за учениците. С това далеч не се отрича нуждата от методическата квалификация на учителите, от обмяната на добрия педагогически опит. Напротив, необходимостта от тях сега е много по-голяма от всеки друг път. Необходимо е, когато учителят чете или слуша методическите указания или когато присъства на открит урок по география, да преценява и претворява по собствен начин в своята практика полезното и рационалното от методиката на географията.

Въз основа на изложеното биха могли да се резюмират следните най-главни изисквания към организацията и методиката на урока по география понастоящем:

1. При съвременните изисквания към урока е необходимо да се преустрои ролята на учителя, за да не бъде тя само преподавателска (даване на готови знания), а да стане и активно насочваща и регулираща по отношение на работата на учениците.

2. Дейността на учениците трябва да бъде насочвана в две главни посоки: а) към самостоятелно придобиване на знания чрез използване на различни информационни източници и б) към логическа обработка на събраната информация.

3. Много важна страна в организацията и реализацията на всеки урок по география е въпросът за обема на самостоятелната работа на учениците и нейната последователност, качество и системност. Поради това, че учениците нямат или имат ограничен опит да работят самостоятелно, е необходимо строгото спазване на принципа за последователност в тяхната дейност. При това задачите, които се поставят пред тях за

самостоятелна работа, трябва да бъдат посилни и съобразени с тяхната възраст.

4. За решителния прелом в обучението по география особено важно е наличието още на система в работата на учениците. Тя ще създаде у тях не само умения и навици да разглеждат изучаваните явления и процеси всеотстранно и задълбочено и да влагат личен подход при тяхното причинно изясняване, а е важно условие и за тяхното цялостно интелектуално развитие.

ЛИТЕРАТУРА

- * * * Пленум на ЦК на БКП по въпросите на образованието 30—31 юли 1969 г. Сборник от материали, Издателство БКП, С., 1969.
- Д а й р и, Н. Г. — Об ефективном уроке, сп. „Народное образование“, кн. 2, 1962.
- К о в а л е в с к а, М. К. — Самостоятелната работа на учениците, сп. „Народна просвета“, кн. 10, 1968.
- Л е р н е р, И. Я. — Познавателные задачи в обучении истории, изд. „Просвещение“, М., 1968.
- Ш ч у к и н а, Г. И. — Формиране на познавателни интереси у учениците в процеса на обучението, изд. „Народна просвета“, С., 1965.

EINIGE GEGENWÄRTIGE ANFORDERUNGEN
AN DIE ORGANISATION UND METHODIK
DES GEOGRAPHIEUNTERRICHTS

P. Lasarow

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die selbständige Arbeit der Schüler im Geographieunterricht soll einen bereiteren Umfang und eine bessere Organisation und Methodik finden. Sie soll sowohl auf die selbständige Aneignung von Kenntnissen von Seiten der Schüler durch Anwendung verschiedener Informationsquellen, als auch auf die selbständige Handhabung mit diesen Kenntnissen zur Lösung verschiedener Aufgaben gerichtet werden. Durch folgende Quellen können die Schüler auf einem selbständigen Weg Geographiekenntnisse erwerben: den Schüler selbst, andere Literaturquellen inhaltlich verschiedene Anschauungsmittel, persönliche Beobachtungen der Schüler in der Natur und der Wirtschaft, die praktische Arbeit, und die Experimente. Die Methodik der Arbeit mit diesen Quellen soll entschieden verändert und verbessert werden. Die verschiedenen Informationsquellen geben den Schülern die Möglichkeit das Lehrmaterial in Geographie umfassender und sicherer zu bewältigen. Die Ausbildung von Fertigkeiten bei den Schülern zur selbständigen Interpretierung der erworbenen Kenntnisse im Geographieunterricht fördert die Entwicklung ihrer Geistesfähigkeiten. Insgesamt werden alle diese Verbesserungen im Lehrprozeß der Geographie zur aktiven Formung der Schüler als selbständige und schöpferische Persönlichkeiten beitragen, was eine der Hauptanforderungen unserer sozialistischen Gesellschaft an die Schule ist.